

Haukur Þorgeirsson

Hlíðarenda-Edda

Þessi stutta grein er tileinkuð minningu Kjartans
Ottóssonar, með þökk fyrir heilræðin.

Handrit Snorra-Eddu hafa verið rannsökuð nákvæmar og gefin út af meiri kostgæfni en flest önnur íslensk miðaldahandrit. Þannig eru til í ljósprentuðum og stafréttum útgáfum Konungsbók Snorra-Eddu, Trektarbók, Uppsalaabók og Ormsbók. Eddubrotin sem oftast eru nefnd A, B og C eru einnig til í vönduðum útgáfum. Samanlagt gefa þessi handrit okkur býsna glögga hugmynd um texta Snorra-Eddu.

En eitt er það miðaldahandrit Eddu sem ekki hefur verið gefið út. Það ber safnmarkið AM 756, 4to og Kristian Kálund tímasetti það til 15. aldar.¹ Kálund hafði reyndar tilhneigingu til að ofmeta aldur handrita frá þessum tíma svo að ef til vill er ekki loku fyrir það skotið að það sé frá fyrri hluta 16. aldar.² Árni Magnússon fékk megnið af handritinu hjá Brynjólfi Þórðarsyni að Hlíðarenda í Fljótshlíð. Mikið hefur týnst úr bókinni og þau 18 blöð sem eftir eru geyma aðeins hluta af texta Gylfaginningar og Skáldskaparmála. Handritið mun vera síðasta skinnhandrit Snorra-Eddu sem sigldi úr landi en Árni Magnússon komst yfir það 1705.³

Ástæða þess að handritið hefur ekki verið gefið út er að fræðimenn hafa talið það vera uppskrift á öðru varðveittu handriti, Ormsbók. Að vísu hafa fræðimenn fyrri tíðar stundum verið of fljótir að afgreiða handrit sem gagnslaus eftirrit og annað síðan komið á daginn en í þessu tilfelli held ég að lítið verði deilt um niðurstöðuna. Hlíðarendabók fylg-ir Ormsbók í næstum öllum lesháttum sem eru einkennandi fyrir það handrit, einnig þegar greinilegar villur og afbakanir eru í Ormsbók.

En það er vert að skoða sérstaklega kveðskapinn sem varðveittur er í Snorra-Eddu. Í Skáldskaparmálum er talsvert vísað í forn kvæði eftir nafngreind skáld, flest undir dróttkvæðum hætti. Í Gylfaginningu

¹ Kálund 1894:178.

² Kjartan benti mér á þetta. Sjá einnig Jón Helgason 1932:145.

³ Sverrir Tómasson 1996:6–9.

er hins vegar aðallega vísað í Eddukvæðin. Jón Helgason segir í útgáfu sinni á Eddukvæðum að í meginhandritum Snorra-Eddu séu stundum betri leshættir en hafi upphaflega staðið í texta Snorra. Þetta skýrir hann þannig að skrifarar handritanna hafi kunnað eitthvað í kvæðunum sem þeir skrifuðu upp og það hafi stöku sinnum haft áhrif á uppskriftina.⁴

Konungsbók, Ormsbók, Uppsalaþók og forrit Trektarbókar hafa öll verið frá því um eða fyrir miðja 14. öld. En hvað með Hlíðarendabók frá 15. eða jafnvel 16. öld – getur verið að í henni reynist lesbrigði af þessu tagi? Ekki virðist Jón Helgason hafa verið trúður á það því að hann segir handritið ekki hafa neitt textafræðilegt gildi og tekur ekki nein lesbrigði úr því í útgáfu sína.⁵

En raunar er hægt að finna umhugsunarverða leshætti í Hlíðarendabók. Í Ormsbók er vísa úr Völuspá svona:

Skulu þar vaða
þunga strauma
menn meinsvara
ok morðvargar.

Í Hlíðarendabók stendur hins vegar 'morðvarga' í síðasta vísuorði. Þetta minnir á texta Hauksbókar, en þar er vísan svona:

Sér hon þar vaða
þunga strauma
menn meinsvara
ok morðvarga.

Hér gæti verið að ritari Hlíðarendabókar hafi kunnað vísuna í svipaðri mynd og hún er í Hauksbók og að það hafi haft áhrif á uppskriftina. Þetta er auðvitað ekki eina skýringin, hér gæti einfaldlega verið um pennaglöp að ræða. En lítum á annað dæmi og skýrara. Í Ormsbók er vísa úr Vafprúðnismálum svona:

Vígríðr heitir völlr
er finnast vígi at
Surtr ok hin svásu guð.

⁴ Jón Helgason 1962 I:ix.

⁵ Jón Helgason 1962 I:vii.

Hundrað rasta
hann er á hverjan veg,
sá er þeim völlr vitaðr.

Í Hlíðarendabók eru síðustu orð vísunnar *völlr of vitaðr*, skrifarinn hefur bætt við orðinu 'of'. Þessar línur eru skýrar og greinilegar í Ormsbók og þar er engin leið að mislesa 'of' inn í vísuna. Hérna virðist langlíklegast að sá sem hélt á pennanum hafi kunnað vísuna með 'of' í. Sú útgáfa er vísast gömul því að vísan er með sama hætti í Trektarbók. Einnig er svipað að orði komist í Hávamálum; *svá er þeim vílstígr of vitaðr*. Notkun fylliorðsins 'of' á undan lýsingarhætti þátíðar er algeng í fornum kvæðum og hefur sennilega verið regluleg á elsta stigi norrænu.⁶

Ef til vill má finna fleiri leshætti af þessum toga ef grannt er leitað. Þeir tveir sem hér eru sýndir skipta ekki miklu máli fyrir útgáfur á Eddukvæðum og þó væri rétt að geta þeirra í vönduðum textafræðilegum útgáfum. En hitt er líka athyglisvert í sjálfu sér að sá sem skrifaði Hlíðarenda-Eddu, e.t.v. um 1500, hafi kunnað eitthvað í Eddukvæðunum. Ekki verður vitað hvort sá lærdómur hefur komið úr bókum eða hvort kvæðin lifðu enn að einhverju leyti í munnlegri geymd. Það virðist ekkert ósennilegt við seinni möguleikann, til dæmis gætu vísur um ragnarök lengi hafa verið fólki minnisstæðar.

HEIMILDIR

- AM 242, fol (ljósmyndir á lýðnetinu)
AM 756, 4to (ljósmyndir á Stofnun Árna Magnússonar)
Edda Snorra Sturlusonar. Codex Wormianus. Am 242, fol. 1924. [Útg. Finnur Jónsson]. Kaupmannahöfn.
Edda Snorra Sturlusonar I–III. 1848–1887. [Útg. Sveinbjörn Egilsson, Jón Sigurðsson og Finnur Jónsson]. Kaupmannahöfn.
Jón Helgason. 1932. Nokkur íslensk handrit frá 16. öld. *Skírnir* CVI:143–168.
Jón Helgason. 1962. *Eddadigte I–III.* Kaupmannahöfn.
Kålund, Kristian. 1894. *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling.* Band 2. Kaupmannahöfn.
Kuhn, Hans. 1929. *Das Füllwort of-um im Altwestnordischen.* Göttingen.
Sverrir Tómasson. 1996. Nýsköpun eða endurtekning. *Guðamjöður og arnarleir.* Reykjavík:1–64.

⁶ Kuhn 1929:36, 70.